
RAZMIŠLJANJA O PRIMERJALNI KNJIŽEVNOSTI

*Tania Franco Carvalho: O proprio e o alheio. Ensaios de literatura comparada. Vale do Rio dos Sinos: Unisinos, 2003.**

Tania Franco Carvalho je profesorica literarne teorije in ustanoviteljica ter prva predsednica Abralic, Brazilske zveze za primerjalno književnost, letos pa je bila na kongresu v Hong Kongu izvoljena za predsednico AILC/ICLA – Mednarodne zveze za primerjalno književnost. Je avtorica več knjig s tega področja. V uvodu svojih *Esejev o primerjalni književnosti*, ki jih je poimenovala *Lastno in drugotno*, lahko tudi *drugo*, tuje, kajti pomen slednjega variira glede na mesto v knjigi, avtorica sama na kratko predstavi postopek nastajanja dela in njegova poglavja. Knjiga je lepljenka besedil, ki so se porodila ob različnih priložnostih. Poleg navedb različnih avtorjev, strokovnjakov na področju komparativistike, se Carvalho ukvarja z njenim sedanjim stanjem, ki ga podrobneje predstavi predvsem v povezavi s svojo deželo, Brazilijo. Brazilsko združenje za primerjalno književnost je bilo ustanovljeno leta 1986 in od tedaj zavzeto razvija svojo dejavnost.

Bistvo knjige, ki ga avtorica izrazi že takoj na začetku, je njena uporabnost. Takoj nam postane jasno, da imamo v rokah berljivo knjigo, ki pregledno podaja snov strokovnega področja in je zato razumljiva za širši krog tudi laičnega bralstva, hkrati pa je dober učni pripomoček. Stavki niso zapleteni, ideje so jasno izražene, na začetku vsakega poglavja naniza najpomembnejše avtorje, povezane z idejo, ki jo izraža ali o kateri razpravlja, ob zaključku vsakega poglavja pa poda svoje strnjeno mnenje kot njegov povzetek.

Prvo poglavje z naslovom Teorije v primerjalni književnosti obravnava pluralnost možnih teorij in raznolikost primerjalne književnosti kot posledico različnih oblik opazovanja in raznoterih refleksij na določenem raziskovalnem področju. Ozre se v preteklost in ugotavlja, da je bilo 20. stoletje odločilno za institucionalizacijo primerjalne književnosti kot študijske discipline, pri čemer ne smemo zanemariti interdisciplinarnosti, saj se komparativistika neizogibno povezuje z literarno kritiko in zgodovino, če se omejimo na najpomembnejše. Avtorica podaja primere primerjalne književnosti skozi čas, govori o njenem razvoju in dodaja lastna razmišljanja. Za 20. stoletje je bilo značilno, da je bilo zelo »teoretično«, enako velja za primerjalno književnost, izziv pa predstavlja spremljanje sprememb, prilagajanje novim kontekstom problemov in področjem delovanja. Ravno zato se začne pojavljati tudi interes za prevode, za tisto Drugo, dvojčka prvotnega besedila, alter-besedilo. Prav njemu se je v 80-ih letih 20. stoletja začela odpirati primerjalna književnost in ga priznavati v njegovi različnosti. Prihodnost je ravno v iskanju kriterijev za novatorske raziskave, pri čemer je treba imeti v mislih spremembe, ki jih doživljajo teorije o literaturi. Novejše študije namreč govorijo o iztrošenosti teoretičnega

* *Lastno in drugotno. Eseji o primerjalni književnosti*. Izraz »alheio« lahko pomeni drugoten, drug, tuj. Njegova mnogoplastnost se kaže skozi poglavja v knjigi, saj ga avtorica uporabi v pomenih: »tisti, ki ni del mene, vendar je kot moj odsev, tisti, ki je kot prvi, a to ni, vendar mu je zelo podoben«, v nekaterih poglavjih pa tudi »tisti oz. nekaj, kar pride od zunaj, kar ni del nacionalnega«, se pravi tuje, ki pa se postopoma spaja z lastnim in postaja del njega, njegov drugi obraz.

in se nagibajo k večji živosti. Avtorica predlaga, da je za povezavo med teoretskim razmišljanjem in literaturo treba pogledati, kako literarna besedila proizvajajo teoretične koncepte. Pri tem se opira na latinskoameriško literaturo, ki jo zaznamuje stalna napetost med lastnim in drugim.

V drugem poglavju z naslovom Komparativizem in interdisciplinarnost avtorica po uvodnem razmišljanju navaja kar nekaj primerov iz brazilske in druge literature, iz katerih sklene, da je treba primerjati ne le jezikovno raznolikost, temveč tudi raznolikost govoric, izraznih form. To pomeni, da mora biti strokovnjak razgledan, pokukati mora čez rob svoje specializacije in se zavedati, da je primerjalna književnost študij književnosti onkraj lingvističnih in nacionalnih meja, ki se lahko ukvarja z vsaj dvema izraznima sredstvom. Primerjalna književnost postane torej dvojno primerjalna, saj deluje obenem na več kot enem področju. Tu vidimo jasen razvoj, saj se je prej razmišljalo zgolj o vzroku in posledici. Predvsem v ZDA, kot navaja avtorica, se ukvarjajo s problemom medumetniških odnosov, z odnosi med literaturo in zgodovinskim pisanjem in podobnim. Postavlja se vprašanje, kako lahko določena oblika umetnosti osvoji karakteristike druge, ne da bi izgubila svoje specifike. Če sklenemo, primerjalna književnost preučuje literarne izraze, ki jih sooča z drugimi oblikami kulturnega izraza; literarna besedila so torej odprt sistem.

Poglavje, ki sledi, Primerjalna književnost in globalizacija, se začne s stavkom J. Texta, ki je l. 1896 v Lyonu ustanovil prvo katedro za primerjalno književnost: »Ni literature niti najbrž pisatelja, o katerem bi lahko rekli, da je zgodovinsko gledano ograjen v meje svoje matične dežele.« Texte je obravnaval odnose med posamičnim oz. lokalnim in splošnim oz. univerzalnim. Brazilsko združenje je bilo ustanovljeno šele 90 let kasneje, v tem času pa se je komparativistika sistematično rabila kot strategija branja. Z globalizacijo vse prejšnje meje odpadejo in tudi posamično in univerzalno nimata več enakega odnosa kot ob rojstvu komparativistike. Zato je treba ponovno premisliti, kaj sploh je avtentičnost oz. literatura kot odsev neke kulture. Kontekstualnost je pomembna za primerjalno književnost, ki mora biti pozorna tako na podobnosti kot tudi na razlike. V sklepu avtorica omenja prenos olimpijskih iger v Atlanti, ki si ga je po televiziji ogledalo na milijone ljudi različnih ras, kultur, jezikov, navad in običajev. To nam da misliti, da je bila tudi percepcija prireditve drugačna. Kako torej prenesti isto sporočilo po celem svetu, kaj je tisto, kar nas združuje, povezuje? V novem tisočletju se mora primerjalna književnost osredotočiti na interkulture in ne intrakulture študije ter biti pozorna na prepletanje in heterogenost.

Poglavje o intertekstualnosti se ukvarja z njenim razvojem v postopek, ki je neizogibno potreben za raziskovanje odnosov med različnimi besedili. Barthes pravi, da »literatura sama po sebi ni nikoli eno samo besedilo«. Avtorica govori o povezavi primerjalne književnosti z literarno teorijo in se ustavi pri Goethejevem izrazu *Weltliteratur*, kjer se univerzalnost izraža v povezanosti med narodi, ki jih družijo literatura. Borges to ponazori z neskončno knjižnico, labirintom. Julija Kristeva l. 1966, ko govori o intertekstualnosti, pravi, da je literarno besedilo dialog več pisanj, mozaik citatov, absorpcija in preoblikovanje drugega besedila. Osrednji predmet primerjalne književnosti je že od začetka postopek interliterarnih odnosov, to, kar danes imenujemo svetovna literatura. Za študij teh odnosov so na voljo različni teoretski koncepti. Avtorica nam našteje različne primere: praško šolo, ruske formaliste, Izraelca Even-Zoharja. Pomemben pojem, ki ga poudarja, je pojem polisistem, kajti lite-

ratura je sistem sistemov. Bratislavska skupina, ki je pod vodstvom Dionýza Ďurišina dopolnila in razširila Even-Zoharjeve predloge, je razvila pojem »medliterarnih skupnosti«, pri čemer je mišljeno njihovo oblikovanje glede na različne dejavnike, kar pomeni, da ima lahko nacionalna literatura celo več takšnih skupnosti. »Svetovna literatura« je tako videna iz drugega zornega kota. Primerjalna književnost je torej povezana z intertekstualnostjo in medliterarnimi skupnostmi. V tem raziskovanju se krepi njena povezava z literarno teorijo. Intertekstualnost je zanjo tudi izziv, saj branje literature vedno aludira na druga besedila.

Peto poglavje vzame pod drobnogled *Weltliteratur*, izraz, ki ga je leta 1827 ponesel v javnost Goethe. Kakšen je pomen tega izraza pri vedno večji globalizaciji, zaradi katere je uporaba izrazov, kot so svetovno, globalno, splošno, postala problematična? Treba je torej najti nove pristope in preučevati literaturo ne zgolj z literarnega vidika. Omenja razvoj pojma svetovna književnost, pretresa njegov pomen in poudarja pomembnost prevodov. Queneau govori o »idealni knjižnici«, se pravi o planetarni zasnovi, o literaturi, ki je univerzalna. Carvalhalova zaključí, da je *Weltliteratur* lahko še naprej pomembna v komparativističnih razmišljanjih in jih motivira za sodelovanje z novo literarno in kulturno zgodovino ter modernimi teorijami, vendar z drugimi, novimi koordinatami.

Poglavje o literarni periodizaciji in regionalizaciji govori o času in prostoru predvsem na primeru brazilskih avtorjev, ki jih spremljamo skozi barok, romantiko in modernizem. Glede na razsežnosti Braziliije deželo zaznamuje velika raznolikost, kar daje njeni literaturi pečat univerzalnosti. Počasi torej plujemo v avtoričine domače vode, saj se od strani do strani vedno bolj posveča študiju brazilске realnosti. Naslednje poglavje, ki govori o lastnem in drugotnem v brazilski literaturi, se osredotoči na »odkrivanja samega sebe«, oblikovanje lastne identitete v Braziliji in na brazilsko literaturo. S primeri nam pokaže dualizem dojemanja domačega in tujega, predvsem tistega, kar je prišlo k njim iz Evrope, in kako je mogoče združiti domače in tuje dejavnike. Govori o sporu med pisateljema Joséjem de Alencarjem in Joaquimom Nabucum, kajti slednji, ki hoče »denacionalizirati državo«, prvemu očita prevelik nacionalizem. Pri tem je predvsem pomemben razvoj izgradnje nacionalnega v Braziliji in povezovanja originalnega, izvirnega s posnemanim, imitiranim, se pravi lastnega z drugotnim oz. v tem primeru tujim. »Tuje« se postopoma v domači literaturi prelevi iz tujčevskega in zunanega v »drugotno«, »drugo«, ki postane del domačega, lastnega. Mário de Andrade v odgovoru Nabucu govori o nacionalnem kot o intimni vezi s prostorom, kateremu pripada avtor, se pravi o zavesti pripadnosti določenemu kraju. Bojuje se proti tistim, ki kot papige posnemajo tuje, zato se zavzema za »deprimitivizacijo« dežele in povezovanje nacionalnega z univerzalnim.

V poglavje o mejah kritike in kritiki meja nas uvede stavek ruskega teoretika Bahtina, ki govori o tem, kako so meje, v vseh svojih različicah, nekaj ustvarjalnega. Meje zaznamuje večpomenskost pri razumevanju in mnogoteri simbolizem. »Meja je resničnost in mit, sanje in frustracija.« Tukaj so mišljene bolj kulturne kot geografske ali politične meje. Iz tega vidika je Brazilija kulturni arhipelag. Primerjalna književnost deluje na robu, na mejah (žanrov, tekstov ipd.), raziskuje meje. Zanimive so tudi spremembe, ki jih prinese predrugačenje ali odprava meja. Lep primer sta Evropska unija ali MERCOSUR, kjer so bivši sosedje postali partnerji. Gre pri tem za potrebo po ohranjanju

lastnega v odnosu do tujega, drugega, drugotnega? Da, vendar je ta povezana z željo po odpiranju Drugemu kot ogledalu in raznolikosti samega sebe.

Zanimiv primer so tudi portugalsko-španski odnosi, ki bi jih lahko primerjali s tistimi med Slovenijo in drugimi bivšimi jugoslovanskimi republikami. Pri tem mislimo na prizadevanja in zanimanje enega naroda v odnosu do drugega, kjer je jasno, da ta odnos ni simetričen. Na primer španski del se manj zanima za portugalskega kot obratno.

V poglavju Spomin in diskurz posredovanja najprej preberemo, kako je O. M. Carpeaux slutil omejitve tradicionalne komparativistike in že nakazoval dialektično gibanje, ki je danes značilno za primerjalno književnost. Obstajajo različne »tekstualne skupnosti«, medsebojne povezave med različnimi literaturami. Van Tieghem govori o posredniku in posredovanju, ki omogočata razširjanje neke literature v določeni državi, s tem pa ne samo literarnih del, temveč tudi idej in oblik, ki se pojavljajo v tuji literaturi. Posredniki so torej odločilni za interakcijo in se pojavljajo v obliki prevodov, korespondence med pisatelji, kroženja knjig, sodelovanja med založbami itn. Carpeaux se je zatekel v Brazilijo in je tako postal posrednik med brazilsko in evropsko literaturo, hkrati je pripomogel k vzpostavitvi komparativistike v Braziliji. Spomin rabi posredovanje.

Poglavje Primerjalna književnost in kulturne študije govori o preseganju meja, povezovanju – med drugim tudi obeh pojmov, omenjenih v naslovu. Avtorica navaja številne avtorje in njihova dela, pri čemer vidimo, da so eni pristaši združevanja omenjenih raziskovalnih področij, drugi pa so za strogo ločevanje literature. Mário de Andrade, njen rojak, si prizadeva za ponovno opredelitev odnosa med »učenim« in »popularnim«, govori npr. o povezavi med glasbo in literaturo, saj »se mora umetnik čim bolj približati skupnostim.«

Zadnje poglavje o prevajanju in recepciji v komparativistični praksi je zgodba o drugačnosti, ki, tako kot korenine drevesa, poganja iz enega samega debla. Pri prevajanju je seveda treba upoštevati medkulturne razlike, jezikovno drugačnost. Rabassa, eden najbolj znanih prevajalcev brazilskega avtorja Machado de Assisa v angleščino, je izrekel stavek, ki se ga po tistem zavedamo vsi prevajalci: »Različnost med jeziki ne daje možnosti za popolno reprodukcijo.« Prav zaradi te »nepopolnosti« se je nekako do leta 1970 na prevod gledalo kot na izdajo izvirnika in na drugorazredno delo v primerjavi z njim. Tedaj pa so mu končno priznali lastno vlogo, ustvarjalno komponento in uvideli, da je pomembna komunikacija med kulturami ter da je prevajalski proces vzporeden literarnemu pisanju. Octavio Paz pravi, da sta »pesniško ustvarjanje in prevajanje sorodni operaciji«, saj vsako ustvarjanje, kljub temu, da je videti, kot da je pričarano iz nič, iz nečesa izvira, pri prevajanju pa ima prevajalec sicer neko osnovo, iz katere izhaja, vendar jo je treba vseeno na novo ustvariti (in hkrati postane spet osnova, navdih za nova literarna dela). Avtorica vztraja pri tem, da prevajanje hrani literarno ustvarjanje, prevajalec pa je kritični bralec. Prevod mora biti drugi obraz izvirnika, eno od njegovih možnih branj; s tem izvirnik bogati ter posledično omogoča kulturne izmenjave. »Ne moremo spremljati, da so prevodi pomemben člen v procesih literarnega pretoka in da jih je treba preučevati same po sebi kot raznovrstne prispevke in kot možno konkretizacijo drugih besedil in drugih kultur. Nedvomno so neizogibno potreben vir za pisanje literarne zgodovine, saj analiza prevodov nasploh omogoča spremljanje evolucije oblik in učinkov, žanrov in okusa zaradi naknadnega prodora idej, stilov in kritičnih stališč, ki niso naši.« S tem želi Carval-

halova povedati, da smo na prevode premalo pozorni in jih ne preučujemo dovolj, vendar pa so ravno oni tisti, ki večinoma vplivajo na tuje bralce. Ena glavnih vlog prevoda je torej prenos literarnih vplivov, saj njegovo preučevanje razgrne pogled na literaturo, iz katere delo izhaja, in njene vplive na literaturo, ki vplive sprejema. Na ta način pripelje do novih usmeritev, literarna kritika pa ob prvem prevodu nekega avtorja oziroma dela s komentarji odpira poti v novo literaturo in razgrinja spremembe, ki jih prevod prinaša v sprejemno literaturo. Prevajanje je tesno povezano s procesi literarne recepcije v ciljni literaturi, saj sproži niz razmišljanj o prevodih, študije, primerjave (npr. glede razvoja jezika). Skratka, prevod ima močan vpliv na ciljno literaturo, kar avtorica lepo ponazori na primeru svoje dežele, saj so na primer Brazilci dobili prevode ruske literature preko francoskih prevodov. Zelo pomemben element je seveda tudi izbira prevoda in prevajalec, če ima seveda možnost sam predlagati delo za prevod, odločilno vpliva na to, katero delo in kateri avtor iz literature »gostiteljice« bosta predstavljena v »domači« literaturi in na kakšen način, odlikovati se mora tudi kot dober selektor. Važno je tudi, kako prevede v svojo stvarnost tisto, kar v ciljni literaturi oz. kulturi ne obstaja. Lefèvre pravi, da je »prevod v veliki meri odgovoren za podobo besedil, pisatelja in kulture.« Značaj prevoda je torej subverziven, saj ima lahko pozitiven ali negativen vpliv v literarnem sistemu, odgovoren je za napredek oz. nazadovanje v njegovem razvoju. Avtorica poudarja, da se je v današnjem času prevoda lažje lotiti, saj so razdalje vedno manj nepremostljive in se prevajalec lahko poda v deželo izvirnika, jo spozna in se seznani s kulturo prevajanega dela. Prevajalec, ki je hkrati strokovnjak za svoj jezik in za tistega, iz katerega prevaja, pa je, kot zaključuje avtorica, lahko komparativist par excellence. Kajti nihče se ne rodi kot komparativist, temveč si do te poklicanosti tlakuje pot s številnimi izkušnjami in študijem raznolikih kultur in mnogoterih literatur.

Barbara Juršič Terseglav

November 2004